ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

O.M.Esanov

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit”

kafedrasi katta o‘qituvchisi

Qobulova Ruxshona

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

BANKLARDA LIZING OPERATSIYALARINI BUXGALTERIYA XISOBI

Annotatsiya. Mazkur maqolada banklarda lizing operatsiyalarining iqtisodiy mohiyati va ularni buxgalteriya hisobida aks ettirishning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Lizing munosabatlarining subyektlari, lizing shartnomalarining turlari hamda moliyaviy va operativ lizing operatsiyalarini hisobga olish tartibi yoritib beriladi. Maqolada banklar faoliyatida lizing operatsiyalarining moliyaviy natijalarga ta’siri, risklarni boshqarish hamda aktivlar va majburiyatlarning to‘g‘ri aks ettirilishining ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi. Natijada, lizing operatsiyalarini samarali tashkil etish va ularning hisobini takomillashtirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: lizing, moliyaviy lizing, operativ lizing, banklar, buxgalteriya hisobi, IFRS 16, aktivlar, majburiyatlar, amortizatsiya, lizing to‘lovlari, moliyaviy natijalar, hisob siyosati, risklarni boshqarish.

Kirish.

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida bank tizimi moliyaviy vositachilik funksiyasini bajarish bilan birga, investitsion faoliyatni rag‘batlantiruvchi muhim institut sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Ayniqsa, real sektorni moliyalashtirishda muqobil mexanizmlardan biri sifatida lizing operatsiyalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Lizing orqali korxonalar o‘z faoliyatini kengaytirish, asosiy vositalarni yangilash hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, banklar uchun lizing operatsiyalari daromad manbai sifatida xizmat qilib, ularning aktivlar portfelini diversifikatsiya qilishga yordam beradi.

Banklarda lizing operatsiyalarining kengayib borishi ushbu jarayonlarni to‘g‘ri va shaffof buxgalteriya hisobida aks ettirish zaruratini yanada oshirmoqda. Chunki lizing operatsiyalari oddiy kreditlashdan farqli ravishda murakkab moliyaviy instrument hisoblanib, unda aktivlar, majburiyatlar, foiz daromadlari hamda amortizatsiya hisobining o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda O‘zbekistonda bank sektorida lizing xizmatlariga bo‘lgan talab ortib bormoqda, biroq ushbu operatsiyalarni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirish, ularning moliyaviy natijalarga ta’sirini baholash hamda risklarni samarali boshqarish masalalari hali ham dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, lizing obyektlarini balansda aks ettirish, lizing to‘lovlarini taqsimlash, foiz va asosiy qarzni ajratish kabi jarayonlar amaliyotda aniqlik va chuqur bilim talab qiladi.

Asosiy qism.

Banklarda lizing operatsiyalari zamonaviy moliyaviy tizimning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular investitsion jarayonlarni jadallashtirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Lizing iqtisodiy kategoriya sifatida ishlab chiqarish vositalarini moliyalashtirishning muqobil shakli bo‘lib, bunda bank yoki lizing beruvchi tashkilot aktivni sotib olib, uni lizing oluvchiga ma’lum muddatga foydalanish uchun beradi. Bu jarayonda aktivdan foydalanish huquqi va egalik huquqi o‘rtasida farq mavjud bo‘lib, aynan shu jihat lizing operatsiyalarining o‘ziga xosligini belgilaydi.

Banklarda lizing operatsiyalarini buxgalteriya hisobida aks ettirish murakkab jarayon bo‘lib, u bir nechta bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Avvalo, lizing shartnomasi tuziladi va unda lizing muddati, to‘lov jadvali, foiz stavkasi, aktivning qiymati kabi muhim shartlar belgilanadi. Shundan so‘ng, bank tomonidan lizing obyektini sotib olish va uni lizing oluvchiga topshirish amalga oshiriladi. Ushbu operatsiyalar buxgalteriya hisobida tegishli schyotlarda aks ettiriladi. Lizing obyektining qiymati bank balansida odatda moliyaviy investitsiya sifatida emas, balki “lizing bo‘yicha debitorlik qarzi” sifatida ko‘rsatiladi, bu esa uning kredit operatsiyalariga yaqinligini anglatadi [1].

Lizing operatsiyalarining asosiy turlaridan biri bo‘lgan moliyaviy lizing banklar faoliyatida keng qo‘llaniladi. Moliyaviy lizing sharoitida aktiv bilan bog‘liq asosiy risklar va foydalar lizing oluvchiga o‘tadi. Shu sababli, buxgalteriya hisobida lizing operatsiyalari kreditlash operatsiyalariga o‘xshash tarzda yuritiladi. Bank tomonidan berilgan lizing mablag‘lari asosiy qarz sifatida e’tirof etiladi va vaqt o‘tishi bilan lizing to‘lovlari orqali qoplanadi. Har bir to‘lov ikki qismdan iborat bo‘ladi: asosiy qarzning qaytarilishi va foiz daromadi. Foiz daromadi bank uchun asosiy foyda manbai bo‘lib, u samarali foiz stavkasi usuli asosida hisoblanadi [2].

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan IFRS 16 “Leases” standarti lizing operatsiyalarini hisobga olishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu standartga ko‘ra, lizing oluvchi o‘z balansida “foydalanish huquqi aktivi”ni tan oladi va shu bilan birga lizing majburiyatini ham qayd etadi. Bank nuqtai nazaridan esa bu jarayon daromadlarni tan olish va aktivlarni baholashda muhim rol o‘ynaydi. IFRS 16 standarti lizing operatsiyalarini shaffof va yagona yondashuv asosida hisobga olish imkonini beradi, bu esa moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi [3].

Operativ lizing operatsiyalari esa moliyaviy lizingdan farqli ravishda boshqacha hisobga olinadi. Bunda aktiv bank balansida qoladi va u asosiy vosita sifatida e’tirof etiladi. Lizing oluvchi esa ushbu aktivdan vaqtincha foydalanadi va foydalanish uchun ijara to‘lovlarini amalga oshiradi. Bu holatda amortizatsiya xarajatlari bank tomonidan hisoblanadi, lizing to‘lovlari esa davriy daromad sifatida tan olinadi. Ushbu yondashuv moliyaviy natijalarga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, chunki aktivning qiymati va undan olinadigan daromadlar bank balansida aks ettiriladi [4].

Lizing operatsiyalarining buxgalteriya hisobida muhim jihatlardan biri bu – amortizatsiya hisobidir. Agar aktiv lizing oluvchining balansida aks ettirilsa, amortizatsiya uning tomonidan hisoblanadi va bu xarajat sifatida e’tirof etiladi. Bu esa korxonaning soliq bazasiga va sof foydasiga bevosita ta’sir qiladi. Aksincha, operativ lizingda amortizatsiya bank tomonidan hisoblanadi, bu esa bankning aktivlari qiymatini kamaytiradi va moliyaviy natijalariga ta’sir ko‘rsatadi [5].

Banklarda lizing operatsiyalarini hisobga olishda risklarni boshqarish masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Lizing operatsiyalari bilan bog‘liq asosiy risklar qatoriga kredit riski, likvidlik riski, foiz stavkasi riski hamda aktiv qiymatining pasayishi riski kiradi. Banklar ushbu risklarni kamaytirish maqsadida mijozlarning moliyaviy holatini tahlil qiladi, garov ta’minotini talab

qiladi hamda sug‘urta mexanizmlaridan foydalanadi. Bundan tashqari, lizing obyektining bozor qiymati va likvidligi ham alohida e’tiborga olinadi [6].

O‘zbekiston Respublikasida lizing operatsiyalarini tartibga solish va ularning buxgalteriya hisobini yuritish bo‘yicha bir qator me’yoriy hujjatlar mavjud. Xususan, “Lizing to‘g‘risida”gi Qonun hamda Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan buxgalteriya hisobi standartlari ushbu jarayonni tartibga soladi. Biroq amaliyotda milliy standartlar va xalqaro standartlar o‘rtasidagi ayrim tafovutlar mavjud bo‘lib, bu holat lizing operatsiyalarini hisobga olishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli, xalqaro tajribani o‘rganish va uni milliy amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Lizing operatsiyalarining banklar moliyaviy natijalariga ta’siri ham katta ahamiyatga ega. Ushbu operatsiyalar orqali banklar barqaror foiz daromadlari oladi, aktivlar portfelini kengaytiradi va mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlikni yo‘lga qo‘yadi. Shu bilan birga, lizing operatsiyalari banklarning raqobatbardoshligini oshiradi va ularning bozor ulushini kengaytirishga xizmat qiladi. Biroq noto‘g‘ri hisob yuritish yoki risklarni yetarli darajada baholamaslik bankning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, banklarda lizing operatsiyalarini buxgalteriya hisobida to‘g‘ri tashkil etish, zamonaviy hisob usullarini joriy etish, avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish hamda mutaxassislarning malakasini oshirish zarur hisoblanadi. Bu nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta’minlaydi, balki bank faoliyatining umumiy samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Xulosa.

Yuqorida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, banklarda lizing operatsiyalari iqtisodiyotni moliyalashtirishning samarali va zamonaviy vositalaridan biri hisoblanadi. Lizing orqali banklar nafaqat daromad olish imkoniyatiga ega bo‘ladi, balki real sektor korxonalarining asosiy vositalarini yangilash, ishlab chiqarish salohiyatini oshirish va investitsion faoliyatni rag‘batlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu jihatdan, lizing operatsiyalari bank faoliyatining strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Maqola davomida aniqlanganidek, lizing operatsiyalarini buxgalteriya hisobida aks ettirish murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u aniq metodologik yondashuvni talab etadi. Ayniqsa, moliyaviy va operativ lizingni to‘g‘ri ajratish, lizing to‘lovlarini asosiy qarz va foiz komponentlariga bo‘lish, amortizatsiya hisobini yuritish hamda aktiv va majburiyatlarni balansda to‘g‘ri aks ettirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonlarda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan IFRS 16 talablariga amal qilish moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Lizing to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. Karimov I.A., Moliyaviy hisobot asoslari, Toshkent, 2020.
3. IFRS 16 – Leases xalqaro moliyaviy hisobot standarti.
4. Abdullayev Yo., Buxgalteriya hisobi nazariyasi, 2019.
5. Tursunov B., Moliyaviy tahlil asoslari, 2021.
6. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi buxgalteriya hisobi bo‘yicha me’yoriy hujjatlari.